

**Bernhart Jähnig,
Preussenland, Kirche und Refor-
mation. Geplantes Zusammenspiel
von geistlicher und weltlicher
Herrschaft,**

[Seria] Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa, herausgegeben von Rainer Bendel (Tübingen), Joachim Köhler (Tübingen), Bd. 12, LIT Verlag, Berlin 2019, ss. 209.

Recenzowana książka została przygotowana dla upamiętnienia 500. rocznicy Reformacji. Zawiera ona dziewięć artykułów i studiów, które były już wcześniej przedmiotem odrębnych publikacji. Autor dokonał w nich uzupełnień. Prace – zestawione obecnie według chronologii wydarzeń – uzyskały nową jakość, stając się podstawowym podręcznikiem historii Reformacji w Prusach Książęcych w języku niemieckim uzupełniając i poszerzając ustalenia znane nam z lektury poprzednich syntez: Paula Tschackerta, *Urkundenbuch zur Reformationgeschichte*, (tom pierwszy zawiera opracowanie, a kolejne dwa tomy publikację źródeł), Leipzig 1890 i Walthera Hubatscha, *Geschichte der evangelische Kirche Ostpreussens*, tom I, Göttingen 1968. Polski czytelnik ma również do dyspozycji opracowania syntetyczne historii Reformacji i dziejów Kościoła Luterńskiego w obydwu częściach Prus (zob. *W 500-lecie Reformacji (1517-2017). Z dziejów Kościołów Ewangelickich w dawnych Prusach Królewskich i Książęcych*, t. I-II, redakcja naukowa Jarosław Kłaczek, Grzegorz Jasiński, Piotr Birecki, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017 oraz Janusz Mallek, *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI-XX w.)*, Opera selecta, vol. IV, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2012). Książka Jähniga zawiera rozbudowaną bibliografię i indeksy. Autor książki wyszedł ze szkoły wybitnego mediewisty Hermanna Heimpla. Jego doktoratem była biografia: *Johann von Wallenrode O[rdo] T[heutonicorum], Erzbischof von Riga*, Bonn 1970, ss. 231. Bernhart Jähnig jest wybitnym znawcą dzie-

jów Zakonu Krzyżackiego oraz historii Reformacji w Prusach Książęcych. Zawodowo związany był z b. archiwum królewieckim, które po II wojnie światowej znalazło swoje miejsce najpierw w Getyndze, a obecnie w Berlinie. Był też profesorem honorowym na Freie Universität zu Berlin. Jego 60-lecie uczczono osobną księgą pt. *Preussische Landesgeschichte. Festschrift für Bernhart Jähnig zum 60. Geburtstag*, hrsg. Udo Arnold, Mario Glauert, Jürgen Sarnowsky, N.G. Elvert Verlag, Marburg 2001, ss. 614. Pewną formą podsumowania etapu badań nad dziejami Zakonu Krzyżackiego i Prus była książka Bernharta Jähniga *Vorträge und Forschungen zur Geschichte der Preussenlandes und des Deutschen Ordens im Mittelalter*, Münster 2011, ss. 490, (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens, Bd. 34). Podobnie obecnie recenzowana publikacja sumuje jego dorobek traktujący o historii luteranizmu w Księstwie Pruskim. Motywem publikacji tej książki – jak pisze autor w kilku miejscach swej książki (s. 44, 56, 76, 106) było także niedocnienie ruchu reformacyjnego w Prusach w najnowszych opracowaniach wybitnych znawców tej problematyki – Heinza Schillinga *Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs. Eine Biographie*, C. H. Beck, München 2012 (książę Albrecht pruski pojawia się w tej pracy tylko raz, na stronie 488) czy Thomasa Kaufmanna *Geschichte der Reformation in Deutschland*, Frankfurt am Main-Leipzig 2009, (na stronach 626-628 wspomina jedynie o reformacji w Księstwie Pruskim przy okazji omawiania zagadnienia urzędu biskupiego w luteranizmie). Jähnig podkreśla, że Prusy Książęce były pierwszym krajem europejskim, w którym wprowadzono luteranizm jako religię państwową już w roku 1525, o rok wcześniej niż w Saksonii. Podobnie wizytacje kościelne, wprowadzające nowe wyznanie ewangelickie w Prusach Książęcych, miały miejsce już w roku 1526, wyprzedzając Saksonię elektorską także o cały rok. Przed ukazaniem się drukiem omawianej książki pojawiły się w ostatnich latach dwa artykuły poświęcone stanowi badań nad Reformacją w Prusach. Są to następujące teksty: Sven Tode, *Die Reformation in Preussen. Einheit und Vielfalt reformatorischer Bewegungen*, Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Aspekte der Reformation in Ostseeraum, Neue Folge, Band XIII/2000, Nordost-Institut Lüneburg 2005, s. 202-265; oraz Janusz Mallek, *Problematyka dziejowa pruskiej Reformacji*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce, t. 50, 2006, s. 273-281; i w wersji niemieckiej *Weitführende Fragen zur Erforschung der preußischen Reformationsgeschichte*", Archiv für Reformationsgeschichte/Archive for Reformation History, Jahrgang 99, 2008, s. 85-295.

W świetle tych opracowań można lepiej i dokładniej ukazać co nowego wnosi książka Bernarta Jahniga do badań nad pruską Reformacją. Już na wstępie uwag recenzyjnych należy powiedzieć, iż Autor, z wykształcenia mediewista, swobodnie porusza się zarówno w problematyce dziejowej Kościoła Katolickiego jak i Kościoła Luterńskiego. Ma to szczególne znaczenie przy omawianiu genezy Reformacji w Prusach. Pierwszy artykuł w recenzowanej pracy – *Mission und Landes herrschaft. Entwicklung kirchlicher Strukturen in Preussenland* – jest poświęcony przedstawionej jakby w pigułce historii Kościoła Katolickiego a potem Luterńskiego w Prusach w przedziale czasowym od XIII do XVIII w. Najważniejsze w tym tekście jest zaznajomienie czytelnika z tworzeniem struktur kościelnych w Prusach w czasach katolickich od momentu ustanowienia bullą legata papieskiego Wilhelma z Modeny w roku 1243 biskupstw pruskich (chelmińskiego, warmińskiego, pomezkańskiego i sambijskiego), a następnie już z ich przebudową w Księstwie Pruskim w czasach ewangelickich od roku 1525. Specyfiką tych przemian było pozostawienie urzędu biskupiego (do roku 1587) dla ewangelickich już diecezji: pomezkańskiej i sambijskiej, przy likwidacji kapituł i nadanie ewangelickiego oblicza poszczególnym parafiom. Kolejny artykuł zamieszczony w książce – *Die Pfarrer zwischen Verkündigung und Gelehrsamkeit im spätem Mittelalter und früherer Neuzeit* – napisany jest w podobnej konwencji jak poprzedni tekst. Ukazuje on zarówno kondycję stanu duchownego w państwie Zakonu Krzyżackiego jak i po "powtórnej ewangelizacji" – jak określał lata Reformacji w Prusach Paul Tschackert. Następny, najbardziej obszerny tekst w książce (s. 43-74) – *Die Anfänge der evangelischen Landeskirche in Herzogtum Preussen zur Zeit Herzog Albrecht* – traktuje już szczegółowo o początkach i tworzeniu się Ewangelickiego Kościoła Krajowego w Prusach Książęcych. Może warto byłoby tu podkreślić, iż sekularyzacja i utworzenie lennego Księstwa Pruskiego zgodnie z traktatem krakowskim z 8 kwietnia 1525 r. nie miało nic wspólnego z akceptacją nowej religii. Książę Albrecht, już jako osoba świecka, mógł pozostać wierny staremu Kościołowi. Dlatego bardziej wyeksponowałbym datę ogłoszenia przez niego "Mandatu reformacyjnego" 6 lipca 1525 r. (s. 55), w którym wprowadzano w kraju nowe, ewangelickie wyznanie. Przy omawianiu rewolty chłopskiej na Sambii w roku 1525 nie sięgnął autor do monografii Henryka Zinsa, *Powstanie chłopskie w Prusach Książęcych w 1525 r.*, Warszawa 1953. Może wyraźniej należałoby wskazać na ruchy odśrodkowe w nowym Kościele, na szwenkfeldianizm i osiandryzm. Do omówienia tego pierwszego nie została przez autora wykorzystana obszerna książka Gabrieli

Wąs *Rozmowy chrześcijańskie w nurcie reformacji. Legnicy i pruscy ewangelicy wobec wczesnoreformacyjnych problemów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011. Kolejny artykuł – *Die Bedeutung von Königsberg für Annahme und Ausbreitung der Reformation im östlichen Mitteleuropa* – w którym stolica Księstwa, Królewiec, zajmuje centralne miejsce w rozwoju ruchu reformacyjnego w Prusach, w faktografii nawiązuje z natury rzeczy do poprzedniego tekstu. Choć Autor nie pomija prac publikowanych w języku polskim, to tutaj upomniałbym się przy omawianiu ustawodawstwa kościelnego (s. 79-81) o wykorzystanie egzegezy tych ustaw w opracowaniu ks. Tadeusza Wojaka, *Ustawy Kościelne w Prusach Książęcych w XVI w.*, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa 1993. W artykule *Der Weg zum evangelischen Königsberger Dom* Autor wyeksponował miejsce dawnego kościoła katedralnego w Knipawie-Królewcu, który w czasach ewangelickich stał się miejscem pochówku księcia Albrechta, jego następcy Albrechta Fryderyka, rodziny książęcej i wybitnych pruskich ewangelików, a w wieku XIX Immanuela Kanta. Na uwagę zasługuje rozdział *Samland und Pomesanien als evangelisch-lutherische Bistümer des Herzogtums Preussen (1522-1587)*. Od czasu publikacji A. Nioloviusa, *Die Bischöfliche Würde in Preussens evangelischer Kirche*, Königsberg 1834, brak było takiego syntetycznego opracowania. Z kolei tekst *Kirchensitationen und Kirchenrechnungen als Quelle für die ländliche Gesellschaft der Kirchspiels Schakeen im 16/17 Jahrhundert*, oparty na edycjach opublikowanych przez Jacka Wijaczkę "Wizytacja Biskupstwa Sambijskiego z 1569" *Fontes*, t. 90, Toruń 2001 i "Wizytacja Biskupstwa Sambijskiego z roku 1570", *Fontes*, t. 96, Toruń 2005 oraz na rachunkach z archiwum królewieckiego pokazuje nam na przykładzie parafii w starostwie Szaków na ekonomiczne funkcjonowanie (dziesięcina, podymne, pogłównne) poszczególnych parafii i szkół w Księstwie Pruskim. Ważna jest tu informacja (s. 115) o przygotowywanej edycji pierwszych wizytacji kościelnych przeprowadzonych w latach 1526-1539. Przedostatni tekst w książce nosi tytuł *Die politischen und rechtlichen Außenbeziehungen des Herzogtums Preussen (1525-1660)*. Autor omawia najpierw trudną sytuacją polityczną ewangelickiego księcia Albrechta, który zerwał z Papieżem i stał się banitą Rzeszy a następnie dzieje tego luterańskiego księstwa, w którym w XVII stuleciu władcy byli kalwinistami a poddani luteranami. Upomniałbym się w tym rozdziale o wykorzystanie artykułu E. Ekmana, *Albrecht of Prussia and the Count's War 1533-1536*, *Archiv für Reformationsgeschichte*, Jhrg 58, 1960, Heft 1, s. 19-36. Ostatni rozdział – *Königsberg als Ort religiöser Erinnerung* – jest próbą bardziej sentymentalnego spojrzenia na religijne dzieje ewangelickiego Królewca, którego dzisiaj nie ma. Podsumowując, nowa

RECENZJE

książka Berharta Jähniga stanowi poważny wkład do badań nad historią Reformacji i luteranizmu w Prusach Książęcych.

Janusz Mallek